Východočeský sborník historický 39 **2021**

ALOIS TOMÁŠ RAIMUND Z HARRACHU A ZALOŽENÍ ŠPITÁLU V HORNÍ BRANNÉ V PRVNÍ ČTVRTINĚ 18. STOLETÍ

Lucie RYCHNOVÁ

Majitel panství hrál významnou roli nejen v hospodářských, náboženských, stavebních, ale také sociálních otázkách života svého panství a svých poddaných. Jedním z fenoménů, v němž se péče o poddané v době raného novověku viditelně zrcadlila, bylo zakládání špitálů. Vrchnostenské špitály tak vznikaly v poměrně hojné míře vedle špitálů klášterních a městských, přičemž v pobělohorském období to byly právě šlechta a města, kdo v této oblasti převzaly hojnější iniciativu. Vrchnostenské špitály se od těch založených z popudu měst (či bohatého měšťanstva) nebo klášterů často lišily hned v několika aspektech – způsobem zabezpečení, výběrem chovanců, ale i předepsaným řádem a náplní činnosti.[1)] Zde se samozřejmě nepřímo promítala motivace zakladatele špitálu prokázat bohulibé skutky, zajistit pro sebe a svůj rod duchovní přímluvu, ale nezřídka také dávat příklad správné křesťanské morálky poddaným a možná zároveň prohlubovat jejich loajalitu.[2)]

Přístřeší a strava, které špitál nabízel, byly podmíněny kázní, zbožností a přísnou sebekontrolou. Majitelé panství v zakládacích listinách těchto

1) Jana SMÍŠKOVÁ, *Špitály na Děčínsku a Šluknovsku v 18. století. 1. část*, Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska 11, 2001, č. 1, s. 3–13; TÁŽ, *Špitály na Děčínsku a Šluknovsku v 18. století. 2. část*, Děčínské vlastivědné zprávy: časopis pro vlastivědu Děčínska a Šluknovska 11, 2001, č. 2, s. 3–12.

2) Otázku ohledně role špitálů jakožto prostředku prosazování kázně a loajality vůči vrchnosti (i církvi) zpracovával např. ve své studii Pavel MATLAS, *Panský špitál jako prostředek disciplinace poddaných? K sociálnímu zabezpečení raně novověkého venkova*, in: Milan Hlavačka – Pavel Cibulka (edd.), Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén: ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení, Praha 2013, s. 204–234.

institucí zdůrazňovali křesťanské principy lásky k bližnímu a prokazování milosrdenství, které je v jejich „otcovské dobrotě“ vedly k založení špitálu a které tudíž vyžadovali i od správců, případně dalších zaměstnanců těchto zařízení i samotných chovanců. Pro studium problematiky zakládání a chodu špitálů v raném novověku jsou nejdůležitějšími a nejhojněji zastoupenými prameny zakládací listiny, instrukce upravující chod zařízení a denní rutiny chovanců a účetní materiály.[3)] Regule vrchnostenských špitálů z pobělohorského období mají velmi podobný charakter, ačkoli první snaha o vypracování jakéhosi obecného návodu, jak by měly vypadat a které body zahrnovat, se objevuje až roku 1731.[4)]

Vrchnostenský špitál v Horní Branné byl založen roku 1710 Aloisem Tomášem Raimundem z Harrachu. Založení zdejšího špitálu byl jeden z prvních výrazných počinů, který tento významný držitel branského a jilemnického panství ve zdejší oblasti realizoval. Ačkoli se hlavní pozornost Aloise Tomáše Raimunda z pochopitelných důvodů soustředila na državy

3) Obsáhlá edice dochovaných instrukcí raného novověku vzniklých v rakouském prostředí byla publikována poměrně nedávno, přináší velmi obsáhlý srovnávací materiál – Martin SCHEUTZ – Alfred Stefan WEIß, *Spital als Lebensform. Österreichische Spitalordnungen und Spitalinstruktionen der Neuzeit*, Wien 2015. Zakládací instrukce vrchnostenských špitálů v České Kamenici (instrukce z roku 1741), Lipové (z roku 1721), Šluknově (z roku 1624 a 1752) a Kuksu (z roku 1711) porovnávala ve své studii Jana SMÍŠKOVÁ, *Zakládací instrukce a řády vrchnostenských špitálů v 18. století v Čechách*, Dějiny věd a techniky 34, 2001, č. 1, s. 39–51. K německému (protestantskému) prostředí srov. Frank HATJE, *Frühneuzeitliche Quellen zur Institutionalität von Hospitälern in Norddeutschland*, in: Martin Scheutz – Andrea Sommerlechner – Herwig Weigl – Alfred Stefan Wieß (edd.), Quellen zur europäischen Spitalgeschichte in Mittelalter und Früher Neuzeit, Wien 2010, s. 507–540. K účetním materiálům špitálu v Pardubicích viz Jan SCHWALLER, *Pardubický špitál (1737) 1744–1753 (rozbor účtů)*, Východočeský sborník historický 6, 1997, s. 185–202; a ve Vrchlabí viz Aleš VALENTA, *Správa a hospodaření vrchlabského špitálu v 17. a 18. století*, Z Českého ráje a Podkrkonoší: vlastivědný sborník 21, 2008, s. 28–42. Aleš Valenta na základě analýzy dochovaných účetních materiálů špitálu ve Vrchlabí dochází k překvapivému zjištění, že i špitál, jakožto sociální zařízení, mohl fungovat v podstatě jako úvěrová banka pro zadluženého majitele panství (v tomto konkrétním případě hraběte Václava Morzina).

4) Jde o rezoluci vydanou 22. září 1731: *Regulen und Satzungen wie die in denen Spitälern und Stiftungen unterhaltende Arme sich aufzuführen und was denenselben nach Innhalt der unter dato Wienn den 22. Septembris 1731 hereingelangten Kaiserlichen allergnädigsten Resolution zu verrichten oblige*. Viz J. SMÍŠKOVÁ, *Zakládací instrukce a řády vrchnostenských špitálů v 18. století v Čechách*, s. 41; plné znění této instrukce bylo publikováno v M. SCHEUTZ – A. S. WEIß, *Spital als Lebensform*, s. 650–653.

v Rakousku, kde také vyvíjel pozoruhodnou stavební aktivitu a kam směřoval i své sběratelské a rezidenční zájmy, věnoval svým českým panstvím nemalou pozornost a projevoval se i zde jako moudrý „otec domu“ dbající o hospodářskou i duchovní (náboženskou) prosperitu. Tato krátká studie se zaměří na založení branského špitálu a zasadí jej do naznačeného kontextu dalších aktivit hraběte Aloise Tomáše Raimunda. Mezi nejstarší dochované prameny spojené se založením zdejšího špitálu patří jak zakládací listina, tak špitální instrukce, jejichž přepis bude součástí studie.[5)]

Panství Horní Branná za Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu

Do vlastnictví Harrachů se panství Horní Branná dostalo roku 1632, když jej prodal Albrecht z Valdštejna svému švagrovi, císařskému plukovníkovi Otu Bedřichovi z Harrachu (1610–1639).[6)] Branské panství po Otově smrti roku 1639 zdědil pouze tříletý syn Ferdinand Bonaventura (1639–1706). Správou panství byl do doby jeho plnoletosti pověřen jeho strýc, pražský arcibiskup a kardinál Arnošt Vojtěch z Harrachu, který zanechal i ve svých pověstných deníkových záznamech nemálo zmínek týkajících se branského panství, z čehož můžeme usuzovat, že svou roli správce majetku přijal nanejvýš odpovědně.[7)] Byl to také kardinál Harrach, kdo nechal opravit branský zámek po vypálení Švédy, ačkoli jej již neobnovil v původních rozměrech.[8)]

Ferdinand Bonaventura se správy panství ujal po návratu z kavalírské cesty roku 1660[9)] a hned se rozhodl své panství rozšiřovat – v tom samém

5) Zakládací listina se nachází ve fondu Familienarchiv Harrach v Rakouském státním archivu (dále ÖStA), ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv (dále AVA), FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21, opis je k nalezení pod signaturou ÖStA, AVA, FA Harrach, Wirtschaftsakten 2 1/2, instrukce pro špitálníky v Státním okresním archivu v Semilech, ve fondu Farní úřad Horní Branná (dosud neinventarizováno, děkuji pracovníkům SOkA Semily za zpřístupnění materiálu). Německá verze instrukcí je taktéž součástí Rodinného archivu Harrachů ÖStA, AVA, FA Harrach, Handschriften, 96.

6) Valdštejnovou manželkou byla sestra Oty Bedřicha Isabella Kateřina.

7) Katrin KELLER – Alessandro CATALANO – Marion ROMBERG (Hrsg.), *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, Wien 2010, viz např. zprávy z 19. května 1640, 8. května 1641, 9. února 1646, 29. dubna 1646, 4. prosince 1646, 9. května 1647, 20.–30. srpna 1659, atd.

8) Zámek byl původně dvoupatrový, kardinál Harrach nechal obnovit a zastřešit pouze první patro, od té doby zámek již nesloužil rezidenčním účelům. Pavel VLČEK, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001, s. 250.

9) V letech 1655–1657 absolvoval kavalírskou cestu, na níž procestoval Francii, Belgii a Německo, v roce 1658 byl jako císařský komoří účastníkem korunovace Leopolda I. římským císařem ve Frankfurtu, poté pokračoval v cestách po Itálii.

roce koupil svobodný statek Jilem s rozsáhlými lesy a připojil jej k Horní Branné.[10] Kromě zmíněného majetku v Podkrkonoší vlastnil panství v sousedství Hradce Králové (Stěžery), menší statky vlastnil také ve středních Čechách (Vlkava). Svůj majetek postupně rozhojňoval nákupy dalších menších statků, a proces rozšiřování majetku v Podkrkonoší završil roku 1701 zakoupením panství Jilemnice za 240 000 zlatých a 2 000 zlatých klíčného,[11] čímž zásadně přispěl k budování rodové domény ve východních Čechách.[12] Získal tak území o rozloze 289 km^2, čítající 26 vesnic a městečko Jilemnici, celkem s téměř 13 tisíci obyvateli. V podstatě znovu sjednotil branské a jilemnické panství, která již dříve tvořila jeden celek.[13] Zemřel roku 1706 a jeho statky přešly na jeho syna, Aloise Tomáše Raimunda.[14]

Alois Tomáš Raimund byl jedním ze tří pozoruhodných synů Ferdinanda Bonaventury a jeho choti Johanny Terezie z Lamberku. Sám Ferdinad Bonaventura patřil k nejvýznamnějším osobnostem habsburské monarchie, dosáhl skvostné diplomatické a politické kariéry, na které mohli stavět i zmínění synové.[15] Nejstarší z nich, František Antonín (1665–1727), se stal salzburským arcibiskupem a získal pro svou osobu také titul knížete.[16]

10) Ludvík SCHMID, *Horní Branná*, Horní Branná 1980, s. 23.

11) Tamtéž, s. 24. Kupní smlouva se nachází opět v rodinném archivu Harrachů – ÖStA, AVA, FA Harrach, Wirtschaftsarchiv Böhmen, karton 3164.

12) Jindřich AMBROŽ, *Jilemnice: Výňatky z dějin, rozvoj a zvláštnosti města*, Jilemnice 1941, s. 8; dále Aleš VALENTA, *Grauparova mapa velkostatku Jilemnice: doba a okolnosti vzniku, otázka autorství, analýza obsahu*, Vrchlabí 2016, s. 15.

13) Obě části původního panství spojil v roce 1701 Ferdinand Bonaventura hrabě Harrach, když odkoupil majetky Harantů.

14) L. SCHMID, *Horní Branná*, s. 22–23. Kromě zděděných panství Branná – Jilemnice, Stěžery u Hradce Králové a statku Vlkava u Lysé nad Labem vlastnil díky své třetí manželce i severočeský Šluknov a severomoravské Janovice.

15) Výborným předpokladem úspěšné kariéry Ferdinanda Bonaventury bylo bezesporu již to, že byl synovcem vlivného kardinála Harracha. Velmi brzy, roku 1661, tedy bezprostředně po návratu z kavalírské cesty, se stal držitelem prestižního Řádu zlatého rouna, což bylo předznamenáním jeho diplomatické kariéry. V letech 1671–1674 byl nejvyšším maršálkem císařského dvora, v letech 1673–1677 vyslancem v Madridu. Po návratu zastával pozici nejvyššího štolby a byl členem tajné rady. Na sklonku 90. let vedl další diplomatickou misi do Španělska, kde měl za úkol hájit zájmy rakouských Habsburků před očekávaným vymřením španělské linie. Po návratu svou kariéru završil jako císařský nejvyšší hofmistr (1699–1705), v této funkci převzal i předsednictví tajné rady a v závěru vlády Leopolda I. určoval směr zahraniční politiky. Své postavení ztratil po nástupu Josefa I. Zemřel roku 1706 během ozdravného pobytu v Karlových Varech. Viz Otto zu STOLBERG-WERNIGERODE (Hrgs.), *Neue deutsche Biographie*, Bd. 7, Grassauer–Hartmann, Berlin 1966, s. 698–699.

16) K osobnosti Františka Antonína Harracha viz např. Martin FRANZ, *Salzburgs Erzbischöfe in der Barockzeit*, Salzburg 1982, s. 165–176.

Nejmladší z této trojice, Jan Josef Filip (1678–1764), byl úspěšným polním maršálem a prezidentem dvorské válečné rady. Prostřední, Alois Tomáš Raimund, se stal dědicem majorátu, navázal na diplomatickou kariéru svého otce, když se – mimo jiné – stal velvyslancem ve Španělsku a v letech 1728 až 1733 místokrálem v Neapoli.[17)]

Obr. 1: Grauparova mapa harrachovského alodiálního panství Jilemnice, majorátu Branná a statku Žďár – detail s vyobrazením Horní Branné a s jasně rozeznatelnými budovami zámku, špitálu, fary a kostela sv. Mikuláše, 1765, Státní oblastní archiv Zámrsk, fond Ústřední správa Harrachů, mapa č. 2.

17) Alois Tomáš Raimund se stal jedním z radů císařovy říšské dvorské rady v roce 1693, rok na to byl jmenován císařským vyslancem v Drážďanech, v letech 1697–1700 působil pak jako císařský velvyslanec ve Španělsku, roku 1711 působil v Drážďanech a poté vedl diplomatickou misi do Berlína a Hannoveru.

Tyto tři syny významného otce nespojují jen úspěšné životní dráhy, ale také zájem o umělecké a stavební záležitosti, které nezřídka vzájemně konzultovali. Díky dobře dochované korespondenci mezi Františkem Antonínem a Aloisem Tomášem Raimundem jsme například velmi podrobně informováni o postupu výzdoby biskupské rezidence, kterou nový salzburský arcibiskup započal hned po svém jmenování roku 1709.[18] Velké množství prostředků investoval také do zásadní přestavby letní residence, zámku Mirabell, k níž povolal Johanna Lucase von Hildebrandta.[19] Alois Tomáš zase pokračoval v akvizici malířských děl podobně jako jeho otec Ferdinand Bonaventura,[20] zvláště významný byl z tohoto hlediska jeho diplomatický pobyt v Neapoli, kde vystupoval jako velkorysý mecenáš a znalec.[21] Projevil se také jako schopný stavebník, když nechal kompletně přestavět rodinné sídlo Prugg v Brucku nad Litavou (Dolní Rakousko).[22]

Téhož roku byl pověřen výkonem říšského dědičného úřadu číšníka během korunovace císaře Karla VI. ve Frankfurtu. V letech 1715–1742 držel úřad nejvyššího zemského maršálka v Dolních Rakousích. V letech 1728–1733 byl, jak je výše zmíněno, místokrálem neapolským a sicilským. Od roku 1734 až do své smrti byl Harrach členem tzv. tajné státní konference, privátního poradního orgánu habsburských císařů a králů. Viz Otto zu STOLBERG-WERNIGERODE (Hrgs.), *Neue deutsche Biographie*, Bd. 7, Grassauer–Hartmann, Berlin 1966, s. 697–698.

18) Ulrike SEEGER, *Das Salzburger Appartement des Fürsterzbischofs Franz Anton Graf Harrach zwischen Familienanspruch und Amtstradition*, in: Gerhard Ammerer (Hrgs.), Höfe und Residenzen geistlicher Fürsten. Strukturen, Regionen und Salzburgs Beispiel in Mittelalter und Neuzeit. Ergebnisse der internationalen und interdisziplinären Tagung in der Salzburger Residenz, Ostfildern 2010, s. 445–459; Christoph BRANDHUBER, *„Recreatio Principis". Fürsterbischof Franz Anton Fürst von Harrach und seine „Retirade"*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 63, 2009, Heft 1/2, s. 118–126; Dora SKAMPERLS, *Der Alexanderzyklus der Erzbischöflichen Winterresidenz in Salzburg. Ikonographie und Baugeschichte der Prunkräume des Fürsterzbischofs Franz Anton Graf Harrach*, Barockberichte 28, 2000, s. 569–608.

19) Bruno GRIMSCHITZ, *Johann Lucas von Hildebrandt*, Wien/München 1959, s. 63–68.

20) Maria Bianca LINDORFER, *Ferdinand Bonaventura von Harrach (1637–1706) und die Anfänge der Gräflich Harrach'schen Gemäldegalerie*, Frühneuzeit-Info 25, 2014, s. 99–112.

21) Peter STENITZER, *Il conte Harrach Viceré a Napoli (1728–1733)*, in: Silvia Cassani (ed.), Settecento napoletano: sulle ali dell'aquila imperiale 1707–1734, Napoli 1994, s. 43–55; Ruth KALTENEGGER, *Die Familie Harrach, das Königreich Neapel und Aufträge für Salzburg: familiäre Machtbestrebungen und die Auswirkungen auf eine aktive Kunstpolitik*, in: Kunstgeschichte: Tagungsband. Mitteilungen des Verbandes Österreichischer Kunsthistorikerinnen und Kunsthistoriker 20/21, 2004, Wien 2004.

22) Dora SKAMPERLS, *Die Rolle der Auftraggeber in der praktischen Gestaltung von Schlossgärten des 18. Jahrhunderts*, Die Gartenkunst 27, 2015, Heft 2, s. 313–321.

Pokračoval ve stavebních úpravách městského paláce Harrachů ve Vídni vybudovaného jeho otcem za účasti Domenica Martinelliho[23)] a nechal vystavět nedochovaný zahradní palác taktéž ve Vídni.[24)] Tak jako jeho otec Ferdinand Bonaventura spolupracoval se zmíněným Domenicem Martinellim, vybral si Tomáš Alois Raimund za svého předního architekta Johanna Lucase von Hildebrandta. K realizacím, které za svého života uskutečnil, se dochovala řada svědectví v rodinném archivu Harrachů. Podobně jako František Antonín Harrach patřil k nejoblíbenějším salzburským vládcům vůbec,[25)] i Alois Tomáš Raimund se od počátku své správy majorátu zasluhoval o hospodářský rozkvět panství a kvalitní podmínky života poddaných.

Stejně jako na jiných místech Českých zemí došlo i na branském a jilemnickém panství za třicetileté války k tak zásadnímu ochromení ekonomického provozu a poklesu obyvatel, že se hospodářství vzpamatovávalo velmi pomalu. Podmínky pro zlepšení hospodářské situace předznamenalo již opětovné spojení jilemnického a branského panství za Ferdinanda Bonaventury, který navíc při snaze o pozvednutí hospodářství prozíravě spolupracoval s odborníky.[26)] Jeho syn Alois Tomáš Raimund (1669–1742) pokračoval v započatém otcově díle. Zřejmě nejznámější je v tomto ohledu jeho zásluha o založení sklárny v Novém Světě.[27)] Podporoval také budní hospodářství, samozřejmostí byla v této oblasti těžba dřeva.

O svěřená území se Alois Tomáš nestaral pouze z hospodářského hlediska. I na podkrkonošských panstvích se představil jako poučený stavebník. Přestože jeho fyzická přítomnost ve zdejší oblasti byla v porovnání s majetky v Rakousku minimální, pečlivě vybíral správce a úředníky, kteří zde

23) K výstavbě paláce Hellmut LORENZ, *Domenico Martinelli und die österreichische Barockarchitektur*, Wien 1991, s. 222–226. V paláci se také původně nacházela obrazová sbírka Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu, dnes umístěna na zámku Rohrau.

24) Dnes na Ungargasse, objekt byl zničen na sklonku 2. světové války. K tématu Dora SKAMPERLS, *Die Orangerie des Gartenpalais Harrach in der Wiener Ungargasse und die Zitruskultur in den Gärten der Familie Harrach*, in: Katja Pawlak (ed.), Orangeriekultur in Österreich, Ungarn und Tschechien, Berlin 2014, s. 25–45.

25) František Antonín Harrach byl mezi poddanými velmi oblíben, poddaní údajně žili v „*pokoji a rose nebeského požehnání.*“ Ještě sto let po smrti Františka Antonína bylo na období jeho správy diecéze nahlíženo jako na zlatý věk. Viz Ch. BRANDHUBER, *„Recreatio Principis“*, s. 118–125.

26) Čímž předznamenal pověstnou spolupráci svého následovníka Bedřicha Augusta (1696–1749) s Františkem Karlem Rudolfem von Sweerts-Sporckem.

27) Ve vrchnostenské správě zůstaly sklárny do r. 1788, kdy je Harrachové pronajali dosavadnímu správci Antonínu Erbenovi.

měli jeho zájmy zdatně zastupovat. Roku 1716 nechal přestavět jilemnický zámek, který měl nadále sloužit jako zázemí úředního aparátu panství.[28] V podpoře stavebních podniků se projevovala další stránka odpovědného „otce domu“, hledícího nejen na praktické stránky chodu dominia a hospodářské záležitosti, ale zároveň s tím na snahu rozvíjet pravé křesťanské hodnoty (zde rozumějme katolické) a v těchto intencích dbát i o sociální otázky života poddaných. Jeho aktivitu a upřímný zájem v tomto směru potvrzuje nejen dochovaná korespondence s inspektorem Fuhrmannem ohledně stavby jilemnického kostela,[29] ale právě také založení a stavba špitálu v Horní Branné spolu s výstavbou nové farní budovy tamtéž.

Založení špitálu v Horní Branné a špitální instrukce

Jak bylo zmíněno výše, k založení špitálu je dochována fundační listina i instrukce, kterými byl chod špitálu upravován, přičemž část instrukcí je již také zahrnuta do znění zakládací listiny.[30] Zakládací listina je datovaná k 21. červnu 1710. Zakladatel špitálu, hrabě Alois Tomáš Raimund, se odvolává na přání svého zesnulého otce Ferdinanda Bonaventury. Ferdinand Bonaventura byl ovšem sám k založení špitálu *na některém ze svých panství* zavázán testamentárně již svým zesnulým bratrancem Františkem Albrechtem Harrachem, který zemřel bezdětný roku 1666.[31] Dle zakládací

28) Při této přestavbě byly strženy některé části původní renesanční stavby. Zámek byl opět rozšířen a přestavěn až za Jana Nepomuka Harracha. Viz Jan LUŠTINEC – Jaromír TLUSTÝ – Petr NOSEK, *Jan Nepomuk hrabě Harrach: ze života českého kavalíra*, Vrchlabí 2018, s. 246.

29) Wilhelm Georg RIZZI, *Die Barockisierung der ehemaligen Augustiner-Eremitenkirche in Bruck/Leitha und einige neue Beiträge zu den Landkirchenbauten Johann Lucas von Hildebrandts*, Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 34, 1980, s. 35–47.

30) Skutečnosti týkající se založení a chodu špitálu obsažené v zakládací listině a absentující v instrukcích budou uvedeny v následujícím textu i s odkazem na příslušnou pasáž.

31) František Albrecht (zemřel 1666) byl nejmladším synem Karla I. Harracha. Podobně jako jeho bratranec Ferdinand Bonaventura se stal úspěšným diplomatem, působil jako vyslanec na bavorském dvoře, ve Francii a Španělsku, kde mimo jiné vedl jednání o uzavření manželského svazku mezi španělskou infantkou Markétou Terezií a Leopoldem I. Při této příležitosti obdržel také Řád zlatého rouna. Jeho manželství s Annou Magdalenou svobodnou paní Jörgerovou zůstalo bezdětné. Viz Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Band VII, Wien 1861, s. 374. O dobrém vztahu Ferdinanda Bonaventury a Františka Albrechta zejména v posledních letech jeho života svědčí dochovaná korespondence mezi oběma bratranci, viz ÖStA, AVA, FA Harrach, kart. 443.

listiny to byly četné povinnosti Ferdinada Bonaventury ve službách císařské koruny, které ho odvedly od bohulibé povinnosti naplnit tuto poslední vůli svého bratrance a špitál založit.[32)]

Je nutné si uvědomit, že založení špitálu byl akt světský i náboženský.[33)] Testamentární závazek bývala častá forma špitální fundace, které bychom mohli rozumět jako jakési devíze štědrého dárce do věčnosti ve snaze zjednat pokoj své duši i blahu rodiny za „neustávající" podpory prostřednictvím modliteb svěřenců špitálu. Ale kromě toho, že měl být tento akt přesahem „na věčnost", mohl být zároveň jasnou zprávou poddaným panství o dobrotě jejich pána i hodnotách, které ctí a které by tudíž i oni měli mít ve vší úctě. Těmito hodnotami byly myšleny zejména hodnoty vyplývající z katolického zakotvení vrchnosti, což mohlo mít zcela specifický význam právě v pohraničních regionech, jako byla panství Horní Branná i Jilemnice, která byla z konfesního hlediska pokládána za „problematická".[34)] Obtížnější situaci

32) „*Ich Aloysius Thomas Raymundus des heligen Römischen Reichs Graf von Harrach zu Rohrau, herr der Herschaften* […] *urkundte und bekenne hiermit von jedem Männiglichen für mich, meine Erben, und Nachkommen, demnach mein allerliebsten herrn Vater der hochgebohren herr herr Ferdinand Bonaventura, des heyl[igen] Röm[ischen] Reichs Graff von Harrach etc. vermöge Testament seines herrn Vettern deß auch hochgebohren herrn herrn Franziski deß heyl[igen] Röm[ischen] Reichs Graffen von Harrach seel[igen] Gedächtniß in Wehrender seiner Regierung auf ein oder anderer Herrschaft ein Spital von einige arme gebrächliche Hofbediente und Unterthanen aufzubauen, und ein üblichen jährlichen Unterhalt auf zwölf Personen von Manns sund Weibs bildern zu fundieren gänzlichen entschlossen gehabt, es aber wegen dero auf sich habenden Röm[ischen] Kay[serlichen] May[estät] Obrighofmeisterdienst, und anderen vielfältigen Geschäften nicht bewerkschtelligen können, Mir dieses heilsambe Werk. Vor dero Absterben und gleichsamb auf den Todtbethe zu vollziehen anbefohlen und recommendiert.*" ÖStA, AVA, FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21.

33) Čemuž samozřejmě odpovídají formulace v zakládacích listinách jako také v případě zakládací listiny branského špitálu: „*Dahero umb diesen Vätterlichen Befehl ein genügen zu leisten, zugleich auch die Manigfaltige grosse Wohlthatten, mit welchen der allerhöchste Grundt güttige Gott mich in viele Weeg gesegnet und begnadet, zu höchst Schuldigsten gemüth nehmend, habe Ich zu immer wehrenden Lob und Ehr der Allerheiligsten Dreÿfaltigkeit, auch zu Trost und künftiger Erquicklung meiner armen gebrechlichen Hoffbedienten und andern Wohlverhaltenen Unterthanen, auff der Majorat Herrschaft Branna. In den Dorf Branna ein Hospital nachfolgender Massen fundiert, erbauet und dotiert.*" ÖStA, AVA, FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21.

34) Máme doklady, že v roce 1650, tedy zásadním roce v rámci dějin rekatolizace českých zemí, žádali obyvatelé jilemnického a branského panství tamního hejtmana o přímluvu u arcibiskupa Harracha, aby mohli zůstat u „své" víry, kterou byla nejspíše směs bratrské konfese a luterství. O obnovu

v porovnání s vnitrozemím zde způsobovalo udržování kontaktů s českou protestantskou emigrací ve Slezsku. Zdá se na první pohled také paradoxní, že problematickým regionem byla oblast, kterou po poměrně významnou dobu po třicetileté válce spravoval samotný kardinál Harrach. Ten byl odpůrcem tvrdě prosazovaných rekatolizačních opatření, ale ani jeho poměrně tolerantní přístup se nesetkal s úspěchem.[35] A ačkoli na počátku 18. století byl formálně rekatolizační proces v českých zemích v podstatě završen, vyskytovali se právě zejména v „problematickém" pohraničí tajní nekatolíci. O několika málo takových z první poloviny 18. století jsou dochovány záznamy ve fondu královéhradecké biskupské konsistoře Hradec Králové buď ve formě reverzů, doznání či vyslýchacích protokolů.[36] V tomto kontextu lze vnímat založení špitálu v podhorském regionu jako součást jednotné politiky utužování „pravého křesťanského vyznání", jehož složkou byla i již výše zmíněná výstavba nové farní budovy v Horní Branné, která v té době figurovala jako hlavní náboženské centrum branského a jilemnického panství, a také stavba kostela v Jilemnici. Úhelným kamenem boje proti

katolické konfese se zde příliš nesnažili ani samotní konšelé a hejtmani, kteří byli sami povětšinou nekatolíky. Přestože z politických a kariérních důvodů přislíbili ke katolicismu konvertovat, naplnění slibu oddalovali. Po vydání dalších císařských nařízení roku 1651, začal být i v Královéhradeckém kraji aplikován ostřejší přístup, který měl za následek propuknutí povstání na jilemnickém, ale i sousedním vrchlabském panství. Jako následek odešla řada nekatolíků do sousedního Slezska a na branské panství byl vyslán misionář, jezuita P. Georgius Crugerius. K dalšímu povstání došlo v roce 1668. Celkový počet uprchlých ze štěpanického i jilemnického panství dosáhl 1 087 osob. Více viz Lenka KOBROVÁ, *Situace na krkonošských panstvích po třicetileté válce. Obraz rekatolizace na jilemnickém a branském panství*, Praha 2009, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze; dále také Martina KLOUDOVÁ, *Zádušní počty farnosti Horní Štěpanice v 18. století*, Brno 2012, diplomová práce, Filozofická fakulta Masarykovy Univerzity v Brně.

35) Zásadní úlohu tu hrál v Českých zemích v tehdejší době běžný, ovšem v těchto příhraničních oblastech skutečně zoufalý nedostatek katolických kněží. Máme například zprávy, že krátce po polovině 17. století měl zdejší katolický farář, Salomon Ries, na starost církevní správu na celém jilemnickém, branském, vrchlabském, lomnickém panství a části panství kumburského. Při takovém rozsahu povinností nebylo vůbec myslitelné, aby měl jeden člověk prostor k soustavnějšímu působení na zdejší obyvatelstvo. KOBROVÁ, *Situace na krkonošských panstvích*, s. 48–49.

36) K tomuto materiálu patří reversy pěti osob z Valteřic, Václava a Jana Niklových, Jiříka Mejsnara, Petra Višňáka a Jana Macha z let 1733 a 1734, a vyslýchací protokoly Anny Kraftové a Václava Jezdinského z Jilemnice z 22. června 1734, kteří se doznávají k přechovávání evangelických knih a účasti na utajených evangelických setkáních. SOkA Hradec Králové, fond Biskupská konzistoř Hradec Králové, inv. č. 1462, kart. 44.

nekatolictví byla také obnova funkční sítě farních úřadů, čehož si byl hrabě Alois Tomáš Raimund dobře vědom,[37] když roku 1721 nechal zřídit nové farnosti ve Štěpanicích, Poniklé, Jilemnici a Jablonci, které byly dříve filiálními k hornobranské. V souladu s těmito záměry se jeví založení špitálu v Horní Branné jako logická volba, zřejmě proto také nezvolil k výstavbě špitálu žádnou z rakouských držav, i když měl dle znění zakládací listiny na výběr „*to či ono panství*".[38]

V zakládací listině je dále velmi podrobně formulováno finanční a materiální zabezpečení špitálu a jeho chovanců. Špitál byl založen jako sociální instituce, chudobinec či starobinec pro šest mužů a šest žen.[39] Tito chovanci byli vybíráni z vysloužilých hraběcích služebníků či poddaných panství a měli tu být zaopatřeni výslužným (důchodem), ubytováním a stravou. Výstavba špitálu, jehož součástí byla i kaple, proběhla na vlastní náklady

37) Ještě koncem 17. století narážíme na apely zemského sněmu směrem k majitelům panství, aby se snažili obnovovat farní síť a aby se o její rozvoj aktivně starali. Např. zápis ze sněmu v roce 1696 uvádí: „*Poněvadž však při tom tolikéž na to se přišlo, že též mínění k tomu směřuje, aby patroni Ecclesiarum a Collatores* v té *případlnosti pokudž ne penězi, tedy aspoň in natura jako potravou a tomu podobnými věcmi concurrirovali, alebrž také od starodávna k farám přináležející grunty, pole, luka a jinší spravedlnosti navrátili…*" Citováno podle – Michal ŘEZNÍČEK, *Podoba a průběh obnovy katolické farní sítě v letech 1620 až 1780 na Ledečsku, Poděbradsku a Prachaticku*, in: Pavla Stuchlá (ed.), Antonín Jan Václav Vokoun (1691–1757) a církevní správa jeho doby v Čechách. Sborník příspěvků z odborného semináře, konaného dne 11. září 2007 v Městské galerii ve Vodňanech, Vodňany 2008, s. 110. Od roku 1718 se v usneseních zemských sněmů objevují excitatoria, která vybízejí majitele panství k obnově far, což bylo chápáno jako skutky pravé křesťanské morálky, což mohlo mít i přímý vliv na snahu hraběte o založení nových farností na jeho podkrkonošských panstvích.

38) Tomu odpovídá i formulace ze zakládací listiny špitálu, v níž zakladatel apeluje na pastorační aktivitu branského faráře, který má chovance špitálu vést v katolické víře a co nejčastěji jim poskytovat svátost smíření: „*Ich mich gänzlichen Versehe es werden sÿe Spittals Persohnen, wozu ich auch sie hiermit alles ernst ermahnet haben will, sich Christ Catholisch* […] *verhalten. Wie solches Gott liebenden frommen Leuthen wollanstehet und gebühret, auch in der a parte ausgefertigte Spital Instruction in mehreren ausgeführet worden, so thue ich jetzt zu mehrer bestättig und festgetzung dieser meinen Intention jetzt und künftigen herrn Pfarrer zu Branna die öfftere geistliche Zusprechung Recommendieren daß derselbe auß Christlicher Lieb Ihnen Spittalern gutte Ermahnung geben, selbe in Christ Catholischer Lehr der möglichkeit nach Undterweissen und beÿ den außgesetzten Tägen Sÿe Beich thören* […]." ÖStA, AVA, FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21.

39) „[…] *ein Spital von einige arme gebrächliche Hofbediente und Unterthanen aufzubauen, und ein üblichen jährlichen Unterhalt auf zwölff Personen von Manns sund Weibs bildern zu fundieren gänzlichen entschlossen gehabt.*" Tamtéž.

hraběte.[40] Dále hrabě při vzniku fundoval špitál částkou 6 000 zlatých.[41] Chovanci měli dostávat přesně vypočítané množství mouky, zrna na přípravu chleba, hrachu, zelí, soli, másla, sýra, masa, vajec, ryb a piva, přičemž ve výčtu přiděleného množství jednotlivých potravin a nápojů nechybí ani zohlednění postní doby a významných svátků.[42] Byla také předem vyčíslena částka na nutné opravy a údržbu špitálu.[43]

40) „*Die von Stein und Kalch auff meine eigene Unkosten erbauten Wohnungsgelegenheit vund Capellen von jetzt an, und hinführo zu ewigen Zeitten ein Hospital=Stifft vor zwölff Personen*.“ Tamtéž.

41) „*Wir dann vors dritte. Vermög sothaner jetzt gedachten a parte Specification alle diese obbeschriebe Gulden, Bier, und andere Victualien dreÿhundertgulden, betragen und fünf per Cento ausmachen ein Capital von Sechstausend Gulden: beÿ welchen aber Wir, meinen Erben, und Erbnehmen vorbehalte die Statuta und Regel dißer Fundation zu ändern oder zuvermehren. Damit aber vors vierte. Meine Erben und Erbnehmen gedachte Majorat Herrschaft Branna durch solche Fundation, nicht Praejudicirlichen onerie als vorobligire mich anstatt der hierangeführten Sechs Tausend Gulden vor dennen Schulden so mein seeliger Herr Vatter beÿ Aufrichtung der Majorat Herrschafft Branna gemacht. Und bemelte Fundierte Sechs Tausend Gulden dadurch zuvergleichen. Wie nicht münder wegen jetzt und künfftigen Ewigen Bedenckhen eß bei der königlichen Landtaffel in Prag Annotiren und von denen Einverleibten Schulden außleschen lassen*.“ Tamtéž.

42) „*Zu Unterhalt der zwölf Personen komb tam Waitzen alle vier Wochen zu vermahlen auf jeder Persohn zu einhalb achtel: also durch dreÿgemahl des Jahres ein Viertel zweÿ einhalb achtel: vor alle zwölf aber vier Strich, dreÿ Viertel zweÿ achtl. Korn zum brodt alle vier Wochen, jeder Persohn zu ein viertel ein Achtel. Im ganzen Jahr vier Strich ein achtl. Vor alle zwölf Persohn aber acht und vierzig Strich, dreÿ Viertel. Arbeßen alle vier Wochen zu ainhalb achtel, Vor eine Persohn des Jahrs vor alle zwölf Persohn auch vier Strich, dreÿ viertl, zweÿ achtel Sauerkrauth des ganze Jahr durch Ihnen Inßgesambt zweÿ Emer, Salz auf jede Persohn vier Wochentlichen zu ein einhalb Seÿdl, deß Jahrs neunzehen ein halb Seÿdl, Vor alle Zwölff Persohn Zweihundertvier und dreÿssig Seÿdl, butter alle vier Wochen zu ein einhalb Pfund, vor jede Persohn jährlichen neunzehn einhalb Pfund, und vor alle zwölf Persohn daß ganze Jahr zweÿhundertvier und dreÿßig Pfund. Khäß alle vier Wochen zu zweÿpfund jeder Persohn deß Jahrs Sechsundzwanzig Pfund, und vor alle zwölff Persohn dreÿhundert und zwölff Pfund. Fleisch auf vierundvierzig Wochen nach Abschlag acht Wochen Fastenzeit die Wochen zu achtzehen Pfund, als auf dreÿ Tage zu Sechs Pfund, daß ist Sonntag, Ertag und Donnerstag in ganzen Jahr auf alle zwölf Persohn siebenhundert zweÿ und neunzig Pfund daneben noch zu denen heiligen Zeiten, als Ostern, Pfüngsten und Weÿhnachten, zu funfzehn Pfund, macht fünf und vierzig Pfund. In der heiligen Fastenzeit auf Sembel, Eÿer und Fisch, Wochentlichen zu dreÿsig Kreutzer machet vier Gulden, gutes Bier nebst alle Gebräu zu ein Eÿmer, frisch Bier, einer jeder Persohn wochentlichen ein Pint* […].“ ÖStA, AVA, FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21.

43) „[…] *auch zu Conservierung des Gebäuds jährlichen in die Deposition nich vierzehen Gulden ein und dreisig Kreutzer*.“ Tamtéž.

Obr. 2: Harrachovský špitál na snímku Jindřicha Ambrože z roku 1936, Krkonošské muzeum Jilemnice, sign. Nd 01403.

Pravidla života ve špitále byla striktně vymezena. Hned po uvedení do špitálu byl svěřencům přidělen předepsaný stejnokroj, který se u mužů skládal z červené suknice, rukávců v kaštanové barvě, červeného kabátce s přehozem v kaštanové barvě, kožených kalhot a červených a bílých punčoch, páru bot, dvou košilí, dvou šátků na krk a čepice. Ženy měly předepsán kabát, červený šátek, dvě košile, pár bot a pár punčoch a modrých zástěr. Toto oblečení mělo chovancům vydržet na tři roky, poté mělo být vyměněno za nové.[44)]

Zdejší chovanci měli žít přísně odděleně podle pohlaví, scházet se mohli pouze za přísně stanovených okolností, kterými byly především modlitby a společné jídlo. Nesměli bezdůvodně špitál opouštět a ani přijímat cizí návštěvy. Bylo jim přísně zakázáno pít na veřejnosti, tento zákaz se zřejmě

44) „*Gleich wie die zwölf Persohn Spitäller beÿ Einführung und Einweÿhung auch ausfertigung dißer Fundation-Schrift neu gekleÿdet worden, und der Männer Khlaÿdung bestandten zu einen rothen Tüchenen Rockh und haarfarben Ermelen, einen rothen Mantl mit einen haarfarben Überschlag, Ledernenhosen, rothen ober und weisen Unterstrimpfen, ein Pahr Schuh, zweÿ Hemeter, zweÿ Halstüchern undt ein Hut. Der Weiber Khlaÿdung aber in einen Mantel und wahmes von rothen Tuch mit haarfarben Tuch außgeschlagen, in zwei Hauben zweÿ Hembten, ein Paar Schuhen und ein Paar Strimpfen auch zweÿ blauen Fürtüchern, also sollen auch alle dreÿ Jahr dißе Khlaÿder verneuert.*“ Tamtéž.

vztahoval i na návštěvy hostinců. Nesměli ani přijímat almužny nebo si jakkoli přivydělávat. Při porušení těchto pravidel, zvláště pokud by hrozilo, že dotyčný bude na veřejnosti vyvolávat pohoršení, hrozil postih, či dokonce vyloučení. Kromě toho, že měli k dispozici špitální oblek a jídlo, jak bylo poznamenáno výše,[45)] dostávali také ročně 25 krejcarů ke svému užívání. Ve špitále mělo být také dbáno na čistotu, o kterou se starali všichni špitálníci, měli si mezi sebe rozdělit úklidové práce. Svěřenkyně špitálu měly navíc na starosti úklid a údržbu farního kostela. Jídlo měla zajišťovat nejmladší z žen, která by za svou činnost byla odměněna šesti zlatými ročně. V případě, že by se nenašla ochotná svěřenkyně, byla by zaměstnána kuchařka. V případě onemocnění některého z chovanců bylo apelováno na jejich vzájemnou sounáležitost, muži měli být v nemoci nápomocni mužům a ženy opět ženám. Pokud by se ve špitále vyskytla nakažlivá choroba, měla být zavedena ihned karanténa nemocného.

Nedílnou součástí života a chodu špitálu byly samozřejmě modlitby, které byly opět přesně předepsány a které vlastně časově členily celý chod špitálu. Vstávat měli špitálníci všichni současně v 6 hodin v létě a v 7 v zimě. Hned po probuzení se měli modlit tři modlitby Otčenáš, tři Zdrávas, vyznání víry a desatero přikázání. K dalším ranním modlitbám patřily ještě další blíže nespecifikované mariánské modlitby a modlitby ke svatým patronům špitálu, zmíněným již výše – sv. Františkovi Serafinskému, sv. Ferdinandovi, sv. Aloisovi a sv. Janu Nepomuckému. Po společných úklidových pracích následovala mše svatá ve farním kostele. Modlitby byly samozřejmě předepsány i před společným obědem. V pozdních odpoledních hodinách se měli špitálníci zúčastnit buď nešpor ve farním kostele, v případě, že by ten den nešpory nebyly drženy, měli se odebrat do špitální kaple a modlit se za fundátory špitálu.[46)]

O chod špitálu a ochranu jeho majetku, tedy i inventarizaci vybavení a vedení řádného účetnictví, se měl starat správce, v instrukcích nazývaný špitální otec. Veškerý majetek, který si chovanci do špitálu přinesli, si mohli ponechat ke svému užívání, což bylo poměrně velkorysé. Například dle

45) Stejnokroje patřily v 17. a 18. století k vybavení chovanců běžně. Nejčastěji bývaly modré barvy, srov. např. Jana DOSTÁLOVÁ, *Počátky fungování špitálu v Telči s přihlédnutím k dějinám každodennosti na začátku 17. století*, in: Památky Vysočiny 5, 2013, s. 107, 112.

46) Je třeba si uvědomit, že modlitba nešpor neprobíhala za aktivní účasti (často negramotných) věřících. Podobně jako v případě mše svaté šlo o „slyšení". Zatímco se kněz modlil latinsky nešpory, věřící se mohli „aktivně" zapojovat maximálně tichou, opakovanou modlitbou Otčenáše, případně střídáním Otčenáše a Zdrávas a dalších základních modliteb.

instrukcí špitálu na Svatém Kopečku u Olomouce museli svěřenci veškerý přinesený (či získaný) majetek odevzdat správci špitálu, který jej uschoval do doby, kdy jej dotyčný potřeboval nebo kdy mohl být použit ke společnému prospěchu špitálu.[47)]

Kromě modliteb svěřenců špitálu mělo být na rodinu zakladatele pamatováno při pravidelných, opět přesně určených mších, které byly slaveny ve zdejší kapli. Celebrovat je měl branský farář či řádový kněz. Mše za rodinu Harrachů, a to jak její zemřelé, tak živé členy, měla být obětována pravidelně jednou za měsíc a dále na slavnost Nanebevzetí Panny Marie, svátek Nejsvětější Trojice, svátek sv. Aloise Gonzagy (tehdy ještě blahoslaveného), sv. Františka Serafinského, sv. Ferdinanda a sv. Jana Nepomuckého, což dohromady čítalo 18 mší ročně, na něž mělo být dle zakládací listiny vyhrazeno šest zlatých a máz piva.[48)]

Obr. 3: Vstupní průčelí kaple sv. Aloise, budova bývalého špitálu v Horní Branné. Foto autorka.

47) Jarmila MARKOVÁ, *Špitál na Svatém Kopečku*, Zprávy Vlastivědného muzea v Olomouci. Společenské vědy, 2002, č. 284, s. 19.

48) „[…] *fernern einen geistlichen Priester, eß seÿe der Brannauer herr Pfarrer oder auß einen Orden, welchen Ich meine Erben und Erbs Erben sich je und allezeit erwöhlen die Macht haben werden wegen monatlicher Besung einer*

Stavební podoba špitálu

Ačkoli je branský špitál menší stavbou, odpovídající počtu svěřenců, jde o kvalitně navrženou i provedenou architekturu, která mohla mezi dalšími vrchnostenskými špitály své doby zvláště díky dispozici na čtyřkřídlém půdoryse vynikat.[49] Jde o jednopatrovou stavbu, které ve střední části jižního křídla dominuje těleso kaple, zasvěcené sv. Aloisovi a založené na oválném půdoryse. Kaple byla zřejmě nejzdobnější částí architektury špitálu. Její vstupní průčelí je členěno dvojicí pilastrů s korintskými hlavicemi. Vstupní portál je tvořen masivním ostěním z červeného pískovce, jehož nadpraží je utvářeno výraznou profilovanou římsou vynášející fronton s rodovým znakem Harrachů obklopeným akantovými rozvilinami. Nadpraží portálu je opatřeno nápisem udávajícím jméno a tituly zakladatele špitálu Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu.[50] Prostor nad vstupním portálem je prolomen rozměrným obdélným segmentově zakončeným oknem v jednoduchém hladkém a taktéž pískovcovém ostění. Nad oknem tvoří zdobný prvek ještě slepé volské oko s hladkou štukovou šambránou. Interiér je zaklenut valenou klenbou s výsečemi, klenba je svedena v nárožích na bohatě profilované římsy. Zastřešení kaple tvoří polovalbová konstrukce vrcholící okrouhlým sanktusníkem s bání, kryta je šindelem. Ostatní části špitálu byly zastřešeny jednoduchou sedlovou střechou členěnou původně drobnými kruhovými vikýři.

V původní podobě setrval špitál do roku 1878, kdy proběhla přestavba, která se ovšem dotkla zejména interiérů. Byly odstraněny klenuté chodby a upraveny v místnosti pro obývání.[51] Kaple byla od roku 1948 používána

heligen Mess vor die Harrachische Familia, deren die helffte vor die agbestorbene, die andere helffte aber vor die im Leben sich befindende solle applicirt werden. Wie auch vor ein heÿl[igen] Mess am Fest Maria Himmelfarth, der allerheigsten Dreÿfaltigkeit, deß heÿl[igen] Aloysii, deß heÿl[igen] Francisci Seraphici, deß heÿl[igen] Ferdinandi, und heÿl[igen] Joannis Nepomuceni, daß ist in allen deß Jahrs vor achtzehn heÿl[igen] Messen am paaren Geld Sechs Gulden und Bier ein Maas." ÖStA, AVA, FA Harrach, Urkunden, 1710.06.21.

49) Drtivá většina špitálů byla zakládána na jednoduchém obdélném půdoryse, půdoryse písmene L a již řídčeji se v případě těch honosnějších objevuje trojkřídlá dispozice. V tomto ohledu hrály zcela výjimečnou roli šporkovské fundace. Nesrovnatelným počinem je samozřejmě hospitál v Kuksu, ovšem jako obdobnou stavbu co do architektonického provedení bychom mohli nahlížet špitál v Lysé nad Labem, který nechal roku 1754 na čtyřkřídlém půdoryse vystavět hrabě František Karel Rudolf Sweerts-Sporck.

50) AloysIVs CoMes ab HarraCh aVrel VeLLerls eq Ves IoesphI ar Can Vs blsln HispanIs Legat V set sponsoro thanhaVsen HospItaL hoC ereXet Vs.

51) Dále viz např. shrnutí historie objektu z textové části dokumentace přestavby J. JIROUNEK – J. PAVLŮ, *Adaptace č. p. 3 v Horní Branné na dům pečo-*

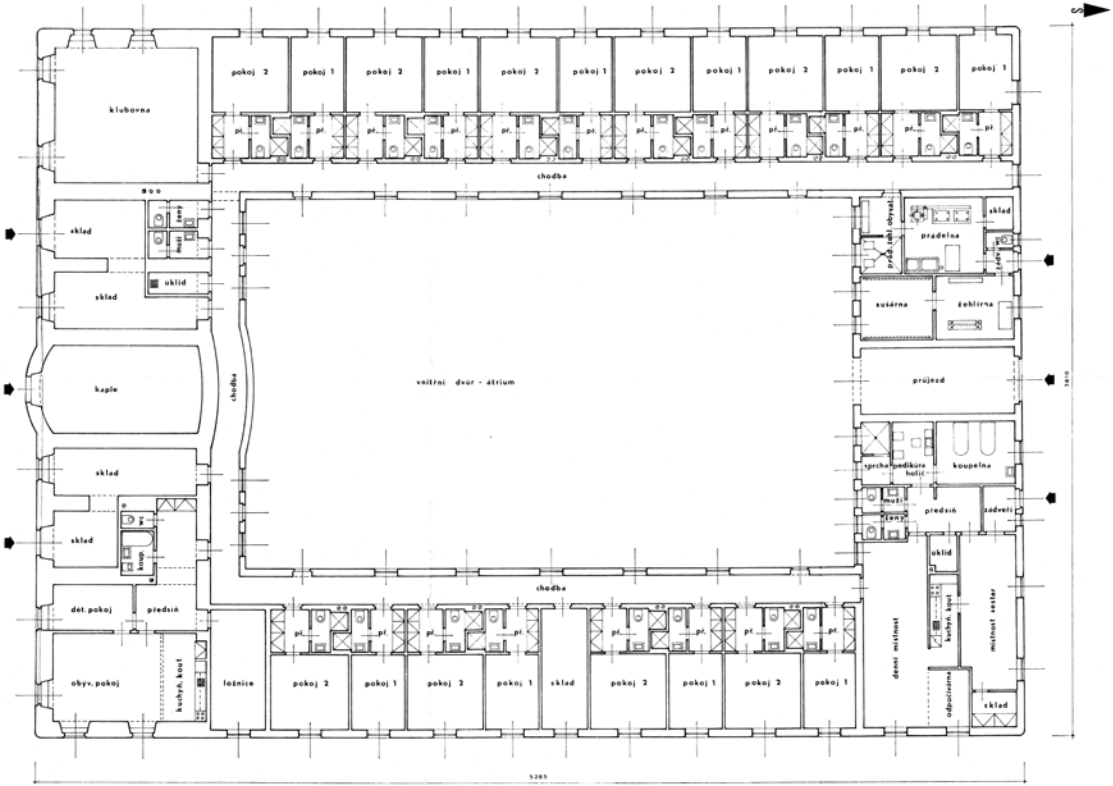

Obr. 4: Studie adaptace budovy bývalého špitálu v Horní Branné na dům s pečovatelskou službou z roku 1978 (půdorys přízemí). Tento návrh nepočítal s narušením struktury kaple sv. Aloise, byl však přepracován roku 1982. Národní památkový ústav, Územní odborné pracoviště v Liberci, sign. Z 1800.

k bohoslužbám Československé církve husitské. V 80. letech 20. století proběhla zásadní přestavba špitálu na dům s pečovatelskou službou.[52] Původní stavba špitálu byla stržena a nahrazena po vnější straně kopií z novodobých materiálů, zachována v původní podobě byla pouze kaple, ale ani jí se nevyhnuly zásadní zásahy: původní kaple se stala v podstatě vstupním vestibulem, v tomto duchu z ní byl odstraněn původní oltář při severní stěně a nahrazen byl betonovými schody, kterými se vchází do prostoru objektu. V kapli se nacházel oltářní obraz s vyobrazením sv. Aloise klečícího před oltářem, na němž se mu zjevuje Madona. Obraz je dnes umístěn v Krkonošském muzeu v Jilemnici.[53]

PhDr. Lucie Rychnová, Ph.D.
Fakulta chemické technologie Vysoké školy chemicko-technologické v Praze
e-mail: lucie.rychnova@vscht.cz

vatelské služby z roku 1983, nepublikovaný strojopis, Územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu v Liberci, sign. Z 1800.

52) Podrobná dokumentace k přestavbě z roku 1983 se nachází ve fondu dokumentačních fondů a knihovny Územního odborného pracoviště pod signaturami Z 1800 a Z 1801.

53) Obraz byl značně poničen neznámým pachatelem při přestavbě špitálu v 80. letech 20. století, následně byl restaurován (restaurovala Helena Mücková-Jurásková). Helena JOHNOVÁ, *Obraz svatého Aloise*, Krkonoše a Jizerské hory, 2000, č. 2, s. 12.

Edice[54)]

[pag. 01]
Instrukce pro špitálníky brannský[55)]

1.ní
Poněvadž špitál dům vší pobožnosti a pokoje jest, pročež budou společní špitálníci jak mužský, tak ženský pohlaví pokojný, pobožný a Bohu milý život vésti, všeho proklínání, hádání, pomlouvání a rozbroje se varovati, a jen jedině jejich následující povinný modlitby horlivě vykonati.

2.hý
Budou společně špitálníci povinni v létě o šesti, a v zimě o sedmi hodinách ráno vstávati, umejti, šatiti, oblíkati, pak ošaceni do kaple, aneb kdyby tuze velká zima byla, do světnice dohromady jíti, tam na svá kolena kleknouti, a ke cti a slávě nejsvětější nerozdílné Trojice tři otčenáše, tři zdrávas Maria, Věřím Boha, a desatero Božích přikázání, mimo ještě další ranní modlitby ke cti nejsvětější rodičky Boží, svatému Františkovi Serafinskému, svatému Ferdinandovi, blahoslavenému Aloisovy a svatému Janu Nepomuckému, ke cti kterým je tento špitál vystaven jest, modliti. Po vykonaných modlitbách pak každý den kapli a celý špitál vymetati, pak když se na mši svatou zvoní, společně do kostela jíti a vždycky obzvláště ale tenkrát mši svatou pobožně a horlivě slyšeti, když za milostivou vrchnost sloužena bude.

3.tí
Po vykonaný mši svatý, mají se zas počestně domů navrátit mužský do svých a ženský taky zase do svých pokojů jíti, a jejich vykázanou práci ve špitále vykonati, však ale se nikdá, mužský mezi ženský, a ženský mezi mužský míchati a mimo jídla a modlení se dohromady scházeti nemají.

4.te
Která mezi ženama nejmladší jest, má bejt kuchařkou, a zato má ročně mima deputátu šest zlatých peněz dostati, kdyby ale žádná nebyla, která

54) Edice je zpracována dle Ivan ŠŤOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

55) SOkA Semily, fond Farní úřad Horní Branná (dosud neinventarizováno, děkuji pracovníkům SOkA Semily za zpřístupnění materiálu).

by spolu plášť nositi, a mezi špitálníkama počítaná býti chtěla, tak může jen pět žen, a kuchařka obzvláště bejti, však ale

[pag. 02]

však ale jak rychle by se k tomu schopná špitálnice vyskytla, tak ta by zas propuštěna býti musela. A poněvadž kuchařka, která pro všechny jídla strojiti musí, s jinšíma tak dlouho v kostele zůstati nemůže, bude ona povinna po vykonání ranní modlitby a slyšení mše svatý, do kuchyně jíti, a jídlo strojiti, kdežto jinší mladší ženy po vykonání pobožnosti vodu a dříví přinésti pomáhati povinny jsou.

5.t

O jedenácti hodinách, když kuchařka jídlo hotový má, a zvonečkem znamení se dává, mají se všichni ve světnici k jídlu najíti dáti, obyčejný modlitby před jídlem pobožně modliti a pak ke stolu se posaditi, a jídla, který každej v obzvláštní míse rozdělený míti má, bez bublání, aneb broukání v tichosti, a bezbožných též klevetnických slov pokojně požívati, a za takový jídlo v srdci Bohu všemohoucímu díky vzdávati. Jídla ale mají vždycky pro muže od jednoho mužského, a pro ženský od jedný ženský na stůl nošeny býti, a každej tejden se vypořádati, pak ti který jídla nesli, mají taky na svý místa posaditi, a svou porci jako jinší požívati. Po jídle pak budou společně obyčejný modlitby, a pět otčenášů a pět zdrávas Maria se modliti, a Boha všemohoucího prositi, aby milostivý vrchnosti panství Brannského svý svaté požehnání dáti, a ourodu zemskou zachovati ráčil, pak každej zas do svého pokoje mužský zvlášť, a ženský zvlášť pokojně jíti má.

6.te

Když odpoledne ve farním kostele se nešpor drží, tak mají se zase všickni počestně tam vypraviti, a svý modlitby který umějí modliti, pak po nešporu, a taky jindy když nešpor není, budou povinni každej den o pěti hodinách odpoledne do kaple jíti, tam za pány fundátorové téhož špitálu, totiž za slavné paměti pana Františka hraběte z Harrachů,[56] jeho paní urozenou hraběnku Jergerovou,[57] za slavný paměti Ferdinanda Bonaventuru hraběte

56) František Albrecht (zemřel 1666), bratr kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu a Otto Bedřicha z Harrachu, jehož synem byl Ferdinand Bonaventura, zemřel bezdětný.

57) Anna Magdalena svobodná paní Jörgerová, provdána za Františka Albrechta z Harrachu.

z Harrachu,[58] jeho paní Marii Terezii rozenou hraběnku z Lamberku,[59] jakož taky za jejich děti, totiž za jejich osvícenosti knížete a pana pana Antonína Františka Svaté římské říše knížete a arcibiskupa Salzburského,[60] pana pana Josefa hraběte z Harrachu feldmaršála,[61] za paní hraběnku Kynburgovou,[62] a pani kněžnu z Lonkvevelů,[63] též za slavný paměti Aloisiusa hraběte z Harrachů, též jeho paní Cecílii hraběnku Stanhausu,[64] jakož i taky za všechny jejich zemřelý děti, a tak na budoucí věčný časy, za všechny zemřelý i živý fundátorové a fundátorkyně téhož špitálu, jakož i tak za zemřelý a živý děti, svatej růženec, a lauretánskou letaniji pobožně modliti, a za časné štěstí, též spasení duše všemohoucího Boha prositi.

7.mý

Po vykonaný modlitbě má zas každej do svého pokoje jíti a pak o šesti hodinách když se znamení zvonečkem dá, jak do refektáře jíti a po vykonaný obyčejný modlitbě, jako při obědě k večeři neb koláči se posaditi, pak po večeři a modlení, má zase každej za hodinu, když se zvoní do kaple, v zimě ale pro velkou zimu do refektáře jíti a večerní modlitby pobožně vykonati, následovně jeden druhýmu dobrou noc vynšovati, a na patřičný místo spát se ubírati.

8.mý

A poněvadž společní špitálníci […] vychováním zaopatřeni jsou, tak se žádnej opovážiti nemá nějakým způsobem něco vyžebrati, tím míněny hauzýrovati jakož i taky vožralství pivem a kořalkou pod ostrým trestem se zapovídá.

58) Ferdinand Bonaventura hrabě z Harrachu (1637–1706).

59) Matka Aloise Tomáše Raimunda z Harrachu Johanna Terezie z Lambergu (1639–1716).

60) Bratr Aloise Tomáše Raimunda František Antonín z Harrachu (1665–1727).

61) Bratr Aloise Tomáše Raimunda Jan Josef Filip z Harrachu (1678–1764).

62) Sestra Aloise Tomáše Raimunda Marie Josefa z Harrachu (1663–1741) provdaná za Jana Josefa z Khüenburgu (1652–1726).

63) Sestra Aloise Tomáše Raimunda Marie Rosa Angelika roz. z Harrachu (1674–1742), provdaná za Filipa Karla Emanuela knížete z Longueval (1673–1703).

64) Druhá manželka Aloise Tomáše Raimunda Anna Cecílie, roz. hraběnka z Thannhausenu, poslední příslušnice štýrského hraběcího rodu Thannhausenů. Od roku 1708 připojila brucká větev Harrachů k svému jménu predikát z Thannhausenu a inkorporovala také thannhausenský rodový znak do svého.

9.te

Nemají se taky špitálníci opovažovati bez vědomosti představeného oficíra nikoho ve špitále přechovávati, aneb jídla neb píti rozdávati. Nýbrž špitál má bejt jak ve dne, tak v noci zavřený.

[pag. 03]

zavřený a bez dovolení špitálského otce ani ven, ani tam, žádnej puštěn bejti nemá.

10.t

Špitálských žen povinnost bude farní kostel často vyčistiti, vymetati, stolice od prachu utříti a všechen neřád vykliditi.

11.te

Kdykoli při farním kostele nějaký procesí držané bude, tak se vždycky společně špitálníci najíti mají, jakož i taky k pohřbům zemřelých v dobrým pořádku, a ne každej zvlášť se vypraviti, a tudy milostivej skutek zejskati můžou.

12.t

Co se dotejče čistoty ve špitále, na tu má špitálský otec, v neschopnosti, aneb nepřítomnosti, jeho ale starší špitálník pozornost míti, a to čiže tak, aby špitál vždyckni vyčištěnej, a vymetenej byl, aby ten nejmenší prevít se nevynalezl. Kdyby se jeden neb druhej mezi nima roztonal, tak mají zdravý muži mužům, a ženy ženám sloužiti, a na to nejvíce pozorovati, aby především velebnou svátostí zaopatřený byli. Kdyby se ale nějaká chytlavá nemoc mezi nima vyskytla, má se to ihned představenýmu oficírovi oznámiti, aby se takový nemocný od jiných separovati mohl.

13.t

Jest nanejvejš zapotřebí, aby všichni špitálníci měsíčně mimo toho pak ještě na následující slavnosti k zpovědi šli a velebnou svátost oltářní přijímali, totiž: na všechny slavnosti Panny Marie, svatých apoštolův, svatého Františka Serafinského, svatého Ferdinanda, svatého Jana Nepomuckého, a blahoslaveného Aloysa, jakožto patrona téhož špitálu.

14.t

Co se dotejče kapelních ornátů a obrazů, na ně má představený oficír inventář zvlášť vésti, a pod svou ochranu míti, na jinší špitálský věci on taky inventář držeti, však ale špitálský

[pag. 04]

špitálský otec na to pozornost míti bude. Pokudž něco k spravení jest, on […] představenýmu oficíru časně přednésti má, a pokudž starší špitálnická žena schopna jest, tak ona na bílí šatstvo pozorovati a jej vyprati má.

15.t

Co se tejče špitálského počtu, ten povede představený oficír, a složí takovej ročně k aprobírování do důchodu.

16.t

Co se dotejče špitálského otce, ten se vždycky od představenýho oficíra z nejschopnějších vybrati milostivý vrchnosti stran něho zprávu dáti, a následovně na něho resoluci očekávati, jakož i taky to k pozorování jest, když by místo pro muže neb pro ženu prázdný bylo.

17.t

Kdejž budou povinni všichni špitálníci opačený punkta do cela spliniti, a svého špitálského otce ve vší uctivosti držeti. Kdyby jeden neb druhej […], kterej by se tak nezachoval, tak se má takovýmu přestupníkovi ponejprv jeho porce jídla a pití odjímati, po druhý ale z vědomosti oficíra s karabáčem trestati, a kdyby se po dvojím trestáním nepolepšil, jemu šaty vysvlíknouti, a jakožto prašivou ovci vyhnati a nikoli více tam přijmouti, a aby se téhož pana fundátora vůle naplnila, čest a sláva Boha všemohoucího více rozmáhla, tak představený oficír, aneb jeho písař často pohlížeti, a všechny k dobrýmu nabádati. Kdyby ale se něco nepořádného vyskytlo, takový vykořeniti, v dobrej pořádek a pobožný život uvésti bude. A poněvadž mnozí zvyklý jsou, po vsi choditi, lidi pomlouvati, svý příležitosti užívati, s jinšíma se vaditi, a tudy se jim líbiti nebude ve špitále seděti, modliti, a svou povinnost vykonávati, tak neopomine představený oficír co nejvíc na ně pozorovati, přestupky podle vyměřený pokuty potrestati, a tady sobě stupni do nebe zejskati.

[pag. 05]

18.te

Co špitálníci sebou do špitálů přinesou, má jim, jakož i taky to, co mezi tím časem i jejich dovolenou prací zejskati, pro jejich vlastní dispozici zůstati, při smrti ale se mají připamatovati jestli by něco k špitálu poroučiti chtěli.

Obzvláštní punkt

Za ty peníze, totiž 25 kr, který každý rok jmenovitě na hromnice pro svou vlastní dispozici v hotovosti rovným dílem dostanou, budou povinni společně špitálníci každej den před obědem pět otčenášů, a pět zdrávas Maria, též Věřím Pána Boha za slavný paměti paní Johanu Terezii hraběnku z Harrachů urozenou hraběnku z Lamberku, a společnou slavnou familii harrachovskou pobožně a nahlas se modliti.

ALOIS THOMAS RAIMUND, COUNT HARRACH AND THE FOUNDATION OF THE HOSPITAL IN HORNÍ BRANNÁ DURING THE FIRST QUARTER OF THE 18th CENTURY

Alois Thomas Raimund, Count Harrach (1669–1742) was one of the most prominent aristocrats of his time. From the mid-1690s he held the position of the imperial ambassador in Dresden. From 1697 to 1700 he was an ambassador in Madrid, and he later participated in major diplomatic missions to Berlin and Hannover. In 1715–1742 he was the Supreme Provincial Marshal of Lower Austria, and in 1728–1733 he served as the Viceroy of Naples and Sicily. He was awarded the Order of the Golden Fleece as early as 1697, almost at the start of his diplomatic career. He became the heir to the Harrach estates, inheriting a large amount of property in the Austrian and Bohemian lands from his father; among the largest estates were Jilemnice and Horní Branná in the foothills of the Krkonoše mountains. Although the Count spent very little time at these estates compared with his estates in Austria, he nevertheless showed himself to be a capable and constructive owner with an emphasis on "good Christian values" that was typical of his era: he modernized the Jilemnice chateau to serve as offices for the estate management; he built a new parish church in Jilemnice (in response to the creation of new parishes in Štěpanice, Poniklá, Jilemnice and Jablonec), and he built a new parish church and hospital in Horní Branná. The foundation document of the hospital has survived at the Harrach family archives in Vienna, as has an instructional document at the State District Archives in Semily. Both these sources complement each other, offering insights into the circumstances in which the hospital was founded as well as its day-to-day operations at the beginning of its existence. This study comments on both sources and casts light on the genesis of the hospital – which became not only one of the largest buildings in Horní Branná, but also one of its most prominent social/religious institutions. The study concludes with an edited text of the instructional document.